

Hajzer Gergő: A magyar társadalom története 3. lecke (30 perc)

A társadalom térbeli mozgása: külső-belső migráció

A népsűrűség

A népsűrűség függhet természeti, gazdasági és társadalmi tényezők kölcsönhatásától. A második világháború végétől kezdődő emelkedés a lélekszám emelkedésének is betudható, követve a lélekszám változását *az 1980-as évek elejéig emelkedett, majd csökkenésnek indult*. Az ország népsűrűségének változását a különböző politikai és az ezekkel járó gazdasági változások is alakították, pl.: a szocialista időszakban létrejött nehézipari központokon a rendszerváltás után csökkent a népsűrűség és erősödött az elvándorlás. *A főváros és Pest megye* azonban továbbra is a legsűrűbben lakott közigazgatási területek között maradtak.

Területi egyenlőtlenségek

Az, hogy egy ország területén a lakosok eltérő sűrűségben telepednek le, nem egy negatív jelenség. *A társadalom térbeliségének különböző okok* állhatnak a háttérben mint pl.:

- a természeti környezet eltérő adottságai,
- az erőforrások egyenlőtlen eloszlása,
- az eltérő társadalmi és gazdasági hasznosíthatóság.

A huszadik század második felébe lépve azonban, Magyarországon a természeti környezet racionális hasznosításának elveit *a politikai és ideológiai szempontok* kezdték háttérbe szorítani, ez pedig a *területi egyenlőtlenségek növekedéséhez járult hozzá*. Az egyenlőtlenség korrekciója mind természetes mind mestersége úton elérhető:

- **természetes korrekciós folyamat** lehet a népesség állandó vagy ideiglenes elvándorlása,
- **mesterséges** lehet a központi, politikai beavatkozás, segítségnyújtás

Településpolitika a második világháborút követően és az 1950-es években

A háborút követő öt évben a **kárelhárítás**, és az ország talpra állítása volt az elsőrendű feladat melynek főbb célkitűzései:

- a közlekedési hálózat helyreállítása,
- a településeket ért károk felszámolása,
- a lakó-és középületek újjáépítése.

Így tehát *határozott településfejlesztési politikáról ebben az időszakban **nem** lehet beszélni*, de bizonyos intézkedések – **földreform** – hatást gyakoroltak a népesség mozgására.

A fordulat évét követően *az 1950-es évek gazdaságpolitikája mentén alakult a településfejlesztés*. Ez a rendezőelv pedig nem volt más, mint **az erőltetett iparosítás**. Ezt csak tovább segítette az 1949-50-es **közigazgatási átalakítás** – melynek során a megyék száma 25-ről 19-re csökkent – és **a tanácsrendszer bevezetése** is. Ebben az időszakban a területfejlesztés irányvonalát az 1949-ben alakuló **Területfejlesztési Intézet** alakította, **DE** ezek közül hivatalos politika nem született.

Az erőltetett iparosítás jegyében és a társadalomátalakítás eszközeként alkalmazott településfejlesztés során inkább *a városok, azon belül is a kialakított nehézipari központok kaptak támogatást* pl.: Sztálinváros (mai Dunaújváros). Ezzel párhuzamosa, a kollektív gazdálkodás kialakítása jegyében *megindult a tanyák felszámolása*. A Népgazdasági Tanács az ötvenes évek elején a beruházási források elosztása alapján **három** osztályba sorolta az ország településeit:

- I. osztály: **kiemelt beruházási kerettel rendelkező települések**
- II. osztály: **fejleszthető, vonzáskörzeti szerepkörrel rendelkező települések**
- III. osztály: **a beruházási tilalom alá eső egyéb települések**

*A falvak külső képe **nem** változott meg a '60-as évekig:*

- hagyományos építési módok;
- az utcák elenyésző részén volt szilárd burkolat;
- a villany-és vízvezeték-hálózat kiépítésére a legtöbb helyen nem került sor.

Hazai településpolitika 1959-1971 és az OTK

A hazai településpolitika új iránya 1959-től kezdődő időszak, melyben elsőként fogalmazták meg a területi fejlesztési politikát az ipar decentralizálásának jegyében. Fő fejlesztési területek a vidék nagyvárosai – Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs és Győr – voltak, ahova az ipar terjesztésével/fejlesztésével akarták csökkenteni az egyenlőtlenségeket. Ennek hatására a lakosság jövedelmében mutatkozó területi különbségek lassan mérséklődtek, ugyanakkor az infrastrukturális beruházások továbbra sem kaptak prioritást.

A hetvenes évek településpolitikáját az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK) irányainak mérten alakították:

- az ipar áttelepítésével nem tudják mérsékelni az egyenlőtlenségeket,
- ÍGY → az életkörülmények településhálózatokon belüli kiegyenlítése vált fontossá.

A településeket a közösségi intézmények és a szolgáltatások szintje szerint kilenc kategóriába sorolták és annak megfelelően döntöttek fejlesztetőségükről.

DE a települések 64%-át a „nem fejlesztendő” és „minimális szolgáltatásokat nyújtó” kategóriába sorolták be.

A hetvenes években a centralizációs törekvések következtében – közigazgatási összevonások, iskolák megszüntetése és körzetesítése – a kis-és aprófalvak jelentősen veszítettek népességmegtartó képességükből.

Településfejlesztés az 1980-as években

A szocialista rendszer településfejlesztési politikáinak utolsó hulláma az 1980-as években jött el: az előző elképzelések nem, az

újabbak pedig még nem érvényesültek.

Egy-egy település helyzete attól vált függővé, mennyire erős lobbipozíciókkal rendelkezett a politika különböző szintjein. Az 1989 előtti években a leglényegesebb változás a helyi

tanácsok önállóságának lassú növekedése, a központi irányítás gyengülése.

Településfejlesztés, vidékfejlesztés a rendszerváltás után

Az 1990-es évek decentralizálással, a központi hatalomtól való függetlenítéssel kezdődtek:

- a felszámolták a tanácsrendszert;
- kialakították az önkormányzati rendszert.

1992-ben az elmaradott települések felzárkóztatására létrehozták a **Területfejlesztési Alapot**, míg 1996-ban elfogadták a területfejlesztési törvényt, mely *megteremtette a piacgazdasággal összhangban álló területfejlesztés alapelveit*. A várossá válás kritériumait is mérsékeltek, így a városok száma megnőtt.

Ami az önkormányzatok szerepét illeti: hatalmuk egyre kiterjedtebb lett, és egyfajta *vállalkozói önkormányzati modell* kialakítása vette kezdetét a „gondoskodó” önkormányzatok helyett. Ehhez hozzájárult a falusi munkanélküliség emelkedése, melynek kezelésében, a segélyek elosztásában, új munkahely teremtésben a *helyi önkormányzatok látnak el újraelosztási feladatokat*. Az 1990-es évektől kezdődik a vidékfejlesztési politika európai mintára történő átalakítása is, *felerősödik a helyi társadalmak életébe történő külső beavatkozás*. Ennek hatására **új hatalmi hálózatok** alakulnak ki, ahol a legfontosabb pozícióba a **közvetítők** állnak, akiknek a részvétele a helyi fejlesztésekben mindig valamilyen beavatkozást jelent – járuljon az pozitív vagy negatív következményekkel.

A népesség településszerkezeti megoszlásának társadalmi következményei

A XX. század közepén Magyarország *igen erős agrártradíciókkal rendelkező, lakosságának többsége falvakban lakott*. *A fordulat éveit követően azonban* megváltozott a településhálózat és ezzel a népesség településszerkezeti megoszlása is. **Egyre nőtt a városok és városiak száma és ezzel együtt új problémák jelentek meg:**

- a korszak elején a városok száma 54 volt, ami ötven év alatt

megnégyszereződött. Ugyanakkor a városodás és a városiasodás folyamata elszakadt egymástól, esetenként még a nagyvárosok urbanizáltságának a foka is alacsony volt. A rendszerváltás után, bár indult egy jelentős várossá nyilvánítási hullám, de a városok eloszlása az ország területén továbbra is egyenlőtlen.

- A városi népesség növekedése a nyolcvanas évektől lényegében már nem a bevándorlástól, hanem az ésszerű kereteken túllépő várossá nyilvánítási kampányokból adódott.
- A nyolcvanas évek közepétől megfigyelhető a városok népességkoncentráció erejének lassú csökkenése. Elindult a szuburbainázáció, mely igazán a kilencvenes évekre pörgött fel: egyre többen költöztek ki a városszéli településekre főként a társadalom felsőbb és alsóbb rétegei közül.
- A 2000-es évektől elindult egy reurbanizációs folyamat is: egyre többen költöznek vissza a centrumvárosokba, különös tekintetben érvényes ez a fővárosra, ahol a kétezres évek elejétől, a lakóépületi rekonstrukciók vonzották vissza az embereket.
- A fővárosban a slumosodás – egy városrész hanyatlása, gettósodása – mellett elindult a „city” képződés. Azaz a piaci alapú ingatlanfejlesztés hatására új irodaházak, üzleti, pénzügyi központok, szállodák, bevásárlóközpontok jöttek létre.
- A rendszerváltást követően bontakozik ki és erősödik meg a vagyoni és etnikai alapú szegregáció is. A főváros egyes területein, Borsod, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, illetve az aprófalvas területeken, mélyszegény övezetekben jönnek létre az etnikai alapon gettósodó területek létrehozva olyan településeket, ahová a gazdasági fejlődés el sem jut, ahol a leszakadás tartós problémává válik.

A népesség mozgása

A népesség területi mobilitásának alapvetően két fajtáját különböztetjük meg: (1) a településen belüli vándorlást és (2) a települések közötti vándorlást.

Időtartam szerint a mobilitás lehet (1) ideiglenes vagy (2) állandó.

Előbbi esetben beszélünk ingázásról, mely, az ötvenes és hatvanas évek ipartelepítése és a mezőgazdaság

tömeges kollektivizálásával vált **tömeges jelenséggé**, a rendszerváltást követően **felgyorsult** köszönhetően a szuburbanizációs folyamatoknak is.

Hasonlóképpen alakult **a belső állandó vándorlás** is, melynek **fő iránya az '50-es évektől napjainkig kelet-nyugati irányú, illetve erős a fővárosba áramlás**. A vándorlást a hetvenes évekig magas szinten tartotta az ipari övezetekre koncentráció beruházási politika. Ez a trend csak 1990 után fordult meg. A magyar népesség vándorlása a hatvanas és a nyolcvanas évek között volt a legintenzívebb. A kilencvenes évek gazdasági átalakulásának következtében a vándorlás egésze jelentősen mérséklődött.

A szomszédos országokból való **bevándorlás** a nyolcvanas évek második felétől nőtt meg: 1988 és 1992 között a több mint 118 ezer főnyi menekülő 99,2 százaléka Jugoszláviából, Romániából és a (volt) Szovjetunióból érkezett, és ugyancsak e három ország adta a 94 ezer fő bevándorló négy ötödét. A menekültek jogi státuszának rendezése érdekében az ország **1989-ben csatlakozott a genfi egyezményhez**. Az 1990-es évektől azonban az ország területi elhelyezkedésénél fogva, **tranzitorként**, **a nemzetközi vándorlási rendszer részévé vált**.

A második világháború végétől a rendszerváltásig terjedő időszakban a **kivándorlás** állandó jelenség volt. **Az 1956-ban** az országot végleg elhagyók száma közel 200 ezer fő volt, melynek 70 százaléka férfi, fele 25 évnél fiatalabb, tipikusan **egyetemi hallgatók vagy szakmunkások, akik rendelkeztek olyan kulturális tőkével**, ami megkönnyítette egzisztenciájuk megteremtését. **A forradalmi események élénkítették a legális kivándorlást**: 1953-1989: 75 ezren kaptak engedélyt a kivándorlásra. A hatvanas évektől a távozók döntő többsége gazdasági, kisebb része pedig családi okokból hagyta el az országot.

A 2000-es évektől, a megváltozott politikai feltételrendszernek köszönhetően **a kivándorlást már nem kell bejelenteni a magyar hatóságoknak**. Akik mégis megtették azok átlagosan 500-700-an voltak. **2004-től, az uniós csatlakozás hatására felerősödött a kivándorlás**, hiszen fokozatosan nyílt meg a nyugat-európai munkaerőpiac a hazai munkavállalók felé. **A legnépszerűbb célországoknak**

Németország, Ausztria és az Egyesült Királyság számítanak, bár ezen a Brexit nagy valószínűséggel változtatni fog. Egyes becslések szerint 2010 óta a kivándoroltak száma elérheti a 300-400 ezer főt is.

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan változott a népsűrűség az ezredforduló óta? Miért?
2. Milyen okai lehetnek a népesség területi egyenlőtlen eloszlásának?
3. Milyen mesterséges korrekciós folyamatokat ismer?
4. Mi jellemezte az 1950-es évek elején kibontakozó településfejlesztési politikát?
5. Milyen változást hozott az 1960-as évek településfejlesztési politikája?
6. Hogyan alakultak a '70-es, '80-as évek településfejlesztési politikái?
7. Mi a szuburbanizáció és reurbanizáció? Hol és mikor válnak meghatározó jelenséggé?
8. Mikortól erősödik a szegregáció?
9. Milyen szerepe van Magyarországnak a nemzetközi vándorlási rendszerben?
10. Mi járult hozzá a kivándorlás növekedéséhez? Hogyan és miért?

Kötelező és ajánlott irodalom:

Belényi Gyula (1996): *Az alföldi városok településpolitikája 1945-1963*. Szeged: Délalföldi évszázadok 7.

Beluszky Pál (1999): *Magyarország településföldrajza*. Pécs: Dialóg-Campus.

Cséfalvy Zoltán (1999): *Helyünk a nap alatt – Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Budapest: Kairosz.

Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapestjén. *Kritika*. 7.

Szirmai Viktória (2004): Globalizáció és a nagyvárosítér társadalmi szerkezete. *Szociológiai szemle*. 4.

Tóth Pál Péter: Magyarország új állampolgárai 1988-1992. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: 1956-os Intézet – Osiris, pp. 687-702.

Vági Gábor (1992): *Magunk, uraim! – Település, tanács, önkormányzat*. Budapest: Gondolat.

Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris.

Valuch Tibor (2015): *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest: Osiris.

Támogatás:

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. A tananyag elkészítését az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.